

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Russologica IV (2011)

Anna Kostecka-Sadowa

Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło **– o frazeologii w języku polskich mieszkańców** **Mościsk na Ukrainie**

Celem tego artykułu jest charakterystyka frazeologii zebranej przeze mnie na terenie Mościsk.

Ze względu na ogromną ilość materiału jaki zebrałam, omówię tu głównie jednostki frazeologiczne, które zaklasyfikowałam do grupy tematycznej „życiowe doświadczenia człowieka”. Po klasyfikacji materiału, okazało się, że w tej grupie znalazły się głównie przysłowia. Wiadomo, że przysłowia są uogólnioną pamięcią ludu, wnioskami z życiowego doświadczenia, które daje prawo formułować poglądy na etykę, historię, politykę. Stanowią taką instrukcję zasad, jakimi człowiek powinien kierować się na co dzień – one radzą, ostrzegają, chwala lub osądzają – a dokładnie pouczają, bo za nimi stoi autorytet pokoleń.

Niezależnie od poglądów różnych językoznawców, do frazeologii zaliczyłam typowe związki frazeologiczne, porównania, przysłowia, a także frazemy (por. Chlebda 2001; Lewicki, Pajdzińska 2001). W tekście takie terminy jak frazeologizm, jednostka frazeologiczna stosuję wymiennie.

Frazeologia pogranicza wschodniego jest zagadnieniem mało zbadanym. W opublikowanych pracach dotyczących polszczyzny południowokresowej (por. I. Cechosz, K. Feleszko, Z. Kurzowa, W. Paryl, J. Rieger) zgromadzony jest spory materiał przedstawiający frazeologizmy. Jednakże nie były one specjalnie omawiane. Frazeologię bukowińską – na podstawie książki K. Feleszki *Bukowina moja miłość. Słownik*, t. 2. – omówił M. Rak (2009). Niedawno ukazał się artykuł tegoż autora dotyczący frazeologii lwowskiej – na podstawie monografii Z. Kurzowej (2010).

Na początku w wielkim skrócie przedstawiam sytuację polszczyzny Mościsk. Mościska to miasto powiatowe położone 70 km na zachód od Lwowa i 28 km na wschód od Przemyśla. Należy do obwodu lwowskiego. W mieście żyje ponad 10 tys. mieszkańców (Sahan 1994), w tym połowę stanowią Polacy [dane z kancelarii parafialnej]. Istnieją tu dwie szkoły średnie z obowiązkowym ukraińskim językiem nauczania oraz od 1991 roku jedna polska szkoła średnia. Przejawem aktywności Polaków w dążeniu do utrzymania polskiej tożsamości jest utworzenie w 1989 roku Towarzystwa Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej. Do 1939 roku język polski był językiem państwowym: językiem szkoły, administracji i Kościoła. W Mościskach zawsze

był otwarty kościół rzymskokatolicki. Mieszkańcy Mościsk i okolicznych wsi na co dzień posługują się językiem polskim. Informatorzy reprezentują różne grupy wiekowe: respondenci pokolenia najstarszego (od 60 lat), którzy do dziś nie znają języka ukraińskiego lub znają go bardzo słabo; średniego (40–60 lat) oraz najmłodszego (do 30 lat).

Wszyscy mieszkańcy mają możliwość stałego kontaktu z ukraińskim językiem literackim za pośrednictwem prasy, radia, telewizji, a także znają miejscową gwarę ukraińską. Większość respondentów uczyła się języka ukraińskiego i rosyjskiego jako drugiego w dzieciństwie i podczas edukacji szkolnej. Zmiana kodu na ukraiński następuje w kontaktach oficjalnych: w urzędach, miejscach pracy, szkole ukraińskiej. Częste przechodzenie z jednego języka na drugi powoduje nasilenie się interferencji. Bilingwizm mówiących przyczynia się do wprowadzania dodatkowych cech ukraińskich do ich wypowiedzi. Polszczyzna mieszkańców badanych terenów jest przesiąknięta wpływami języka ukraińskiego i rosyjskiego we wszystkich warstwach językowych.

Przyjrzyjmy się zgromadzonym jednostkom frazeologicznym. Zebrany przeze mnie materiał na terenie Mościsk jest oryginalny, nastręczał problem przy podzieleniu na grupy, gdyż granice językowe są płynne. Wiadomo, że język polski, rosyjski i ukraiński należą do dziedzictwa europejskiego, we frazeologizmach odbija się wspólna tradycja kulturowa narodów europejskich. Całą tę grupę tematyczną podzieliłam następująco:

1. Frazeologizmy gwarowe wspólne z językiem ogólnopolskim;
2. Frazeologizmy gwarowe wspólne z językiem ogólnopolskim i ukraińskim;
3. Frazeologizmy zapożyczone: a) w całości przejęte z innych języków; b) kalki; c) półkalki;
4. Frazeologizmy gwarowe występujące również w gwarach ukraińskich.

1. Frazeologizmy gwarowe wspólne z językiem ogólnopolskim. Zebrany materiał porównałam ze *Słownikiem frazeologicznym języka polskiego* S. Skorupki (dalej Skor), *Uniwersalnym słownikiem języka polskiego* pod red. S. Dubisza (dalej USJP) oraz *Nową księgą przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* pod redakcją J. Krzyżanowskiego (dalej NKPP). Zdarza się tak, że frazeologizm jest odnotowany tylko w NKPP i ma pojedyncze zaświadczenie, np. w *Słowniku języka polskiego* pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego (SJP), *Księdze przysłów...* S. Adalberga (AD) czy w jakiejś gwarze na terenie kraju, np. szereg jednostek frazeologicznych odnotowałam w pracy J. Ondrusza pt. *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*.

W tej grupie występują również warianty frazeologiczne z zakresu fonetyki, morfologii, jak i syntaktyki oraz leksyki. Przy cytowaniu frazeologizmów zasygnalizuję jedynie te odmiany, jakie występują w porównywanych przeze mnie słownikach.

Co nagle, to po diable (Skor I 120, USJP)

Co ręce zrobią, to gęba zje (SJP V 486)

Co się odwlecze, to nie uciecze (Skor I 572, USJP)

Co się stało, to się nie odstanie (Skor I 570, USJP)

*Co za dużo, to niezdrowo*¹ (*Co zanadto, to niezdrowo* Skor II 756, USJP)

¹ Ukraińcy też cytują po polsku.

Cudza rana nie boli (NKPP III 20, SJP V 474, Skor II 10)

Czego oczy nie widzą, tego sercu nie żal (Skor I 595, USJP)

Gdzie dwoje się bije, tam trzeci korzysta (*Gdzie dwóch się bije...* Skor I 196, USJP)

Gdzie się człowiek śpieszy, tam się diabli // ludzie cieszą (*Jak //gdy się człowiek śpieszy, tam się diabeł cieszy* NKPP III 464, USJP)

Gdzie się leje, tam się dobrze dzieje – ten frazeologizm, pomimo że nie jest notowany w słownikach sprawdzanych przez mnie, znany jest w mowie potocznej.

Jaką miarką dasz, taką otrzymasz (*Jaką miarką mierzysz...* Skor I 435, USJP)

Jakby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamała (*Żeby kózka nie skakała...* Skor I 352, USJP)

Kot się myje na gości (*Kot się myje – będą goście* Skor I 351)

Kruk krukowi oka nie wykoła (Skor I 360, USJP)

Na bezrybiu i rak ryba (Skor I 98, USJP)

Oliwa sprawiedliwa na wierzch wypływa (Skor I 600, *Prawda jak oliwa* ...USJP)

Popadł między wrony – kracz tak jak one (*Kto wlezie, wleź!* ..NKPP III 771–2, Skor II 615, SJP VII 722)

Przyjdzie koza do woza i powie meee (*Przyszła koza do woza* Skor I 351, USJP)

Raz kozie śmierć (Skor I 351, USJP)

Tyle zysku, co w pysku (SJP V 451, Ondrusz 120)

2. Frazeologizmy gwarowe wspólne z językiem ogólnopolskim i ukraińskim. Do tej grupy należą frazeologizmy, które są również poświadczane we *Frazeologicznym słowniku języka ukraińskiego* oraz w pracy zbiorowej pt. *Ukraiński narodni pryslivja ta prykazky* pod red. M.T. Rylskiego. Dodatkowo zebrane przykłady porównałam z gwarowymi frazeologizmami ukraińskimi, występującymi na terenie zachodniego Wołynia i Polesia oraz w północnej części województwa lwowskiego (AR).

Wiadomo, że jest wiele polskich jednostek frazeologicznych wspólnych z paremiologią innych narodów, zwłaszcza słowiańskich. Ta wspólnotowość jest albo rezultatem tego, że główne wnioski, jakie płyną ze spostrzeżeń człowieka nad zjawiskami przyrody i wspólnoty, są jednakowe – i to stanowi, że opisy i sądy są podobne, albo są następstwem wzajemnej wymiany i wzajemnego wzbogacania się w wyniku wielowiekowych kulturowych kontaktów (Skrypnik 1973: 42).

Cicha woda brzegi rwie (ukr. *Tycha voda hrebli rve*, Skor II 596, NKPP III 729, USJP)

Co z oczu, to i z myśli (ukr. *Jak z oczej, tak i z dumky*; NKPP II 709, USJP, *Co z oczu, to i z serca* Skor I 595)

Co z woza wpadło, to przepadło (ukr. *Szczo z voza vpało, te propało*; *Co z woza spadło, to przepadło* Skor II 608)

Czym chata bogata, tym rada (ukr. *Czym chata bohata, tym rada* // *Szczo chata maje, tym i pryjmaje*; Skor I 130, USJP, NKPP I 237)

Gdzie cienko, tam się jeszcze rwie (ukr. *De tonko, tam i rvetsia*; Skor I 143, USJP, NKPP III 103, SJP I 328)

Jak pościelisz, tak się wyśpisz (ukr. *Jak postelyszsia, tak i vyspyszsia*; Skor I 730, USJP)

Kto późno przychodzi, ten sam sobie szkodzi (ukr. *Chto pizno chodyt', toj sam sobi szkodyt'*; Skor I 276, II 773, USJP, AR)

Lekko przyszło, lekko poszło (ukr. *Szczo lehko pryjde, te lehko pide*; USJP, *Co lekko przyjdzie, lekko odejdzie* Skor I 380)

Leniwy dwa razy robi, skąpy dwa razy płaci (ukr. *Linyvyj dvczi robyt'*; *Leniwy dwa razy robi*, Skor I 381, *Skąpy dwa razy traci* NKPP III 207)

Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło (ukr. *Nemaje toho złoho, szczo by na dobre ne vyjšło*; Skor II 173, USJP, NKPP III 879–880)

Nie mów hop, póki nie przeskoczysz (ukr. *Ne hovory hop, doky ne pereskoczysz*; Skor I 281, USJP)

Oczam strasznie, a ręce zrobią (ukr. *Oczam straszno, a ruky vse zroblat'*; *Oczom strach, a ręce...AD*)

Prawda w oczy kole (ukr. *Pravda v ocy kołe*; Skor I 746, USJP)

Prędzej czy później (ukr. *Rano czy pizno*; Skor I 749)

Przyjaciół poznaje się w biedzie (ukr. *Druziv piznajet'sia v bidi*; Skor I 774, *Prawdziwych ...USJP*)

Tam dobrze, gdzie nas nie ma (ukr. *Tam dobre, de nas nemaje*; AR, *Wszędzie... Skor I 176, USJP*)

Wszędzie dobrze, a w domu najlepiej (ukr. *Vsiudy dobre, a vdoma najkraszczce*; AR, Skor I 176, USJP)

Z wielkiej chmary mały deszcz (ukr. *Z vetykoji chmary małyj doszcz*; *Z dużej chmury ... Skor I 169, USJP, NKPP I 424–5*)

3. Frazeologizmy zapożyczone: a) w całości przejęte z innych języków. Tu znalazły się jednostki frazeologiczne w całości cytowane w języku ukraińskim czy rosyjskim. Dzieje się to zapewne dlatego, że przetłumaczony frazeologizm nie oddaje w pełni zamierzonego sensu, który chciało się przekazać, również nie oddaje dokładnego rymu, jaki istnieje w języku obcym. Na marginesie dodam, że w zebranym materiale jest znikoma ilość frazeologizmów zapożyczonych z języka rosyjskiego.

Buduj chatę z łobody, a w czużuju nie vedy (ukr)

Chto vstav, toj misce prodav (AR, ukr)

Cyplatok osienju szcitatjut (ros) – efekty są widoczne po jakimś czasie.

De ruki j ochota, tam spora // skora robota (ukr). Przysłowie to często jest tłumaczone, wtedy trzeba by było zaklasyfikować do kalki – *Gdzie ręce i ochota, tam spora robota* (*Bez ochoty niespore roboty* Skor I 546; ukr. *Bez ochoty nemaje roboty*)

Idy na hostynu i viżmy sy dytynu (ukr) – frazeologizm często jest używany, gdy goście zaproszeni przychodzą z dziećmi, które przeszkadzają starszym podczas rozmowy, jedzenia.

Jisty ne sraty, można poczekaty (AR) – z jedzeniem można zaczekać, a załatwienia potrzeby fizjologicznej odłożyć się nie da.

Choroszevo poniemnożko (ros)

Požyviom – uvidim (ros)

b) kalki frazeologiczne. W tej podgrupie jednostki frazeologiczne są przetłumaczone na język polski. Porządek zdania oraz sens zostały niezachwiane i w pełni oddają intencję, jaką rozmówca chciał przekazać.

I na naszej ulicy będzie święto (ukr)
Jak dbasz, tak i masz (ukr)
Jak nie znasz ładu, trzymaj się z zadu (ukr)
Jaka głowa, taka rozmowa (ukr. *Jaka hołowońka, taka j rozmovońka*) (Poznać po słowie, co kto ma w głowie NKPP III 912, SJP II 613)
Kto biedy nie widział, ten i szczęścia nie zazna (ukr)
Kto się śpieszy, ten ludzi śmieszy (ukr)
Lepiej swoje małe, niż cudze wielkie (ukr)
Rana zagoi się, a złe słowo – nigdy (ukr)
Siano nie idzie do krowy, ale krowa do siana (ukr, AR)
Świat nie bez dobrych ludzi (ukr)
W czym błocie czorty // diabli się wodzą (diabli siedzą) (ukr. *W tychomu bołoti czorty wodiat'sia*; AR, NKPP brak)

c) półkalki. *Hostre słoweczko kołe serdeczko* (ukr) – ten frazeologizm często bywa różnie tłumaczony, np.: *Ostre słoweczko kłuje serdeczko* – pewne elementy są przetłumaczone, *serdeczko* zostało, gdyż stanowi rym dla *słoweczka*. Również wyrazy obce są zastępowane rodzimymi: ukr. *hostre* – pol. *ostre*, ukr. *kołe* – pol. *kłuje*. Zdarza się, że ta jednostka frazeologiczna jest w całości cytowana w języku ukraińskim przez niektórych polskich respondentów.

Podobnie jest z przysłowiami: *Jak się nie namuczysz, to się nie nauczysz* – zapożyczony wyraz *namuczysz* stanowi dokładny rym dla słowa *nauczysz*; *Lepsza swoja chata niż cudza pałata* (ukr) – ukr. *pałata* znaczy „pałac, pokoje królewskie”.

4. Frazeologizmy gwarowe występujące również w gwarach ukraińskich.

Tutaj zaklasyfikowałam frazeologizmy znane również w ukraińskiej gwarze na terenie zachodniego Wołynia i Polesia oraz w północnej części województwa lwowskiego, które zebrał i opisał w swojej pracy H. Arkuszyn *Skazav – jak dva zviazav* (powiedział, co wiedział) (dalej AR). Nie są one poświadczone w literackich zbiorach ukraińskich. Prawdopodobnie one funkcjonują też w innych gwarach ukraińskich, ale nie dotarłam jeszcze do wszystkich źródeł.

Aby było koryto, a świnie będą (AR)
Chcesz mieć wroga – pożycz mu pieniądze (AR)
Chcesz mieć wroga, powiedz mu prawdę (AR)
Jak nie dopatrzysz okiem, to wyjdzie bokiem (AR)
Jaskótkę zabijesz, długo nie pożyczysz (AR)
Kto nie budował, ten nie biedował (AR)
Kto się minia, ten nic nie ma (Chto miniaje, toj nemaje) (AR)
Na podarek trzeba żeby był oddarek (AR)
Nie bój się martwego, a bój się żywego (AR)
Nie ruszaj gówna, nie będzie śmierdziało (niech nie śmierdzi) (AR)
Nie staw domu w dobrym miejscu, lecz wśród dobrych sąsiadów (AR)
Nie ten ma, co kupuje, lecz ten, co szanuje (AR)
Świnia błoto zawsze znajdzie (AR)

Codzienne relacje i kontakty międzyludzkie mają wpływ na to, że słownictwo, w tym również frazeologia polszczyzny Mościsk jest rezultatem złożonych relacji i kontaktów kulturowych. W zasobie frazeologicznym polskiej gwary Mościsk jest

wiele jednostek identycznych z polszczyzną ogólna, z drugiej strony są tendencje do zapożyczania się z języka ukraińskiego oraz w mniejszym stopniu rosyjskiego. Zapożycza się całe jednostki frazeologiczne w takim samym znaczeniu, w jakim występują w językach źródłowych dla wiernego ujawnienia intencji mówiącego. Przykłady pokazują, że istnieje sporo frazeologizmów przetłumaczonych na język polski – one funkcjonują w codziennym obiegu i są uznawane za polskie lub często wspólne obu językom – za słowiańskie. Niekiedy jest to świadome przenoszenie, tłumaczenie frazeologii z języka ukraińskiego na polski, gdyż Polacy nie znają odpowiedników rodzimych – ogólnopolskich. Zastępują je wyrazami polskimi, często gwarowymi, jednocześnie też szukając odpowiedniego rymu np. *Jak nie znasz ładu, trzymaj się z zadu; Na podarek trzeba żeby był oddarek*. Ponadto istnieje szereg jednostek frazeologicznych, które należą do wspólnego dziedzictwa językowego, np. *Jak pościelisz, tak się wyśpisz; Nie mów hop, póki nie przeskoczysz* czy *Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*. Nie można też wykluczyć, że te jednostki powstały równolegle w dwu lub więcej językach dzięki identycznym lub podobnym skojarzeniom (Pajdzińska 1985: 148).

Literatura

- Adalberg S., 1889–1894, *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych*, Warszawa.
- Cechosz I., 2004, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan na Podolu*, Kraków.
- Chlebda W., 2001, *Frazematyka*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 334–342.
- Dubisz S., 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa.
- Feleszko K., 2003, *Bukowina moja miłość: język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 roku*, t. 2: *Słownik*, Warszawa.
- Hołówka T., 1986, *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1900–27, *Słownik języka polskiego*, t. 1–9, Warszawa.
- Krzyżanowski J., 1969–1978, *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 1–4, Warszawa.
- Kurzowa Z., 1985, *Polshczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków.
- Lewicki A.M., 1976, *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej (teoria zwrotu frazeologicznego)*, Katowice.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 315–333.
- Ondrusz J., 1954, *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn.
- Pajdzińska A., 1985, *Nazwy narządów mowy w związkach frazeologicznych polskich, czeskich i słowackich*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, s. 147–157.
- Paryl W., 2004, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków.
- Rak M., 2009, *Frazeologia w „Słowniku” Kazimierza Feleszki*, [w:] *Polska i Rumunia – od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa. Materiały z sympozjum*, red. S. Jachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava, s. 297–306.
- Rak M., 2010, *Zapożyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale „Słownika” Zofii Kurzowej*, [w:] *Dialektologiczni studii 9. Zapożyczenia ta interferencija*, Lviv, s. 105–112.

- Rieger J., Modzelewska R., 2008, *Słownictwo gwary Satanowa nad Zbruczem*, [w:] J. Rieger (red.), *Słownictwo kresowe. Studia i materiały*, Warszawa.
- Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, 2, Warszawa.

- Аркушин Г., 2003, *Сказав – як два зв'язав*, Люблін–Луцьк.
- Саган М., 1994, *Мостицина – краєзнавчі розмаїтості*, Мостиська.
- Скрипник Л.Г., 1973, *Фразеологія української мови*, Київ.
- Фразеологічний словник української мови*, 2007, wersja elektroniczna.
- Рильський М.Т. (ред.), 1955, *Українські народні прислів'я та приказки*, Київ.

Нет худа без добра – о фразеологии народного говора польских жителей в львовской области на Украине

Резюме

Во фразеологии народного говора польских жителей в львовской области на Украине представлено национально-культурное мировидение этого народа в сфере опыта. С одной стороны эти фразеологические единицы отражают элементы материальной и духовной культуры польского народа, с другой стороны показывают общественность с украинским народом, украинскими реалиями, в которых пришлось им жить. Эта общественность является результатом сложных внечеловеческих ежедневных и культурных контактов.